
До 75-річчя заснування Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка

УДК 58(092)

Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014, м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

АКАДЕМІК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ ГРИШКО — ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Висвітлено життєвий та творчий шлях академіка Миколи Миколайовича Гришка. Показано його роль у створенні Національного ботанічного саду НАН України, який нині носить його ім'я.

Микола Миколайович Гришко

У 2008 р. виповнилося 90 років Національній академії наук України. В ювілейні дні доречно згадати видатного вченого, акаде-

міка і творця ботанічного саду НАН України, який нині носить його ім'я, — Миколу Миколайовича Гришка.

Народився М.М. Гришко 6 січня 1901 року, тобто у святий вечір Різдва Христового. За своє життя, яке промайнуло як яскрава комета на небосхилі, він зробив святу справу на Землі — створив чудо-сад над Дніпром.

Цей надзвичайний дослідник був одержимий ідеєю пізнання рослин і за життя мить встиг зробити надзвичайно багато в різних галузях науки. Він залишив нам величезну наукову і культурну спадщину. Микола Миколайович був не тільки вченим-теоретиком та практиком (рідкісне поєднання у дослідника), а й талановитим організатором науки, а головне — Людиною з великої літери, відданим громадянином своєї Батьківщини.

То хто ж він такий — Микола Миколайович Гришко? Це талановитий вчений, організатор, тонкий художник і поет-лірик, трохи дипломат, щирий на співчуття, а головне — фанатично, до безтями закоханий у рослини, в людей, в життя.

Народився М.М. Гришко в родині військовослужбовця в Полтаві. Сім'я Гришків жила на околиці міста, мали садок та город. Микола змалечку любив працювати

© Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА, 2009

з рослинами. Тому і вибір спеціальності був для нього закономірним — він вступає до Полтавського сільськогосподарського інституту.

У 1925 р. М.М. Гришко з відзнакою закінчив інститут і був направлений, як один з найздібніших випускників, для продовження навчання на педагогічний факультет Київського сільськогосподарського інституту. Здобувши також педагогічну освіту, Микола Миколайович в подальшому досить вміло поєднує наукову і педагогічну діяльність. Спочатку — в Майнівському сільськогосподарському технікумі на Чернігівщині, який відіграв особливу роль у формуванні М.М. Гришка як науковця високого рангу. Працюючи в технікумі, він був першим ученим в Україні, який описав культурну флору лісостепу України, зокрема зернові та овочеві культури. Він створив дослідне поле при технікумі і проводив дослідження над 12 сортами озимої пшениці, 17 сортами картоплі, 16 сортами вівса. Особливу увагу приділяв вирощуванню олійної культури кользи, тобто ярового рапсу. В цей час Микола Миколайович активно займався гібридизацією, залучаючи до селекційного процесу місцеві сорти, і отримував цікаві гібриди, які впроваджував у виробництво. Згодом технікум з Майнівки переводять до Сум, де Микола Миколайович продовжує плідно працювати у Сумському педагогічному та Чернігівському сільгоспінститутах [2, 5].

З 1931 р. Микола Миколайович очолює відділ генетики і селекції Всесоюзного науково-дослідного інституту коноплярства у Глухові. Молодий вчений з ентузіазмом береться за розв'язання головної проблеми коноплярства, адже культивовані в Україні та інших республіках Радянського Союзу сорти на той час були чітко роздільностатевими, тобто дводомними рослинами з яскраво вираженим статевим диморфізмом. Чоловічі рослини (плоскінь) дозрівали майже на місяць раніше, ніж жіночі (матірка), що вкрай ускладнювало механі-

Серед викладачів Майнівського сільськогосподарського технікуму, 1926–1927 рр.

На конопляному полі

зований збір, рентабельність цієї культури при ручному зборі була надзвичайно низькою. На основі глибоких генетичних досліджень Микола Миколайович дав біологічну характеристику різним статевим типам конопель, розкривши генетичну природу статі і особливості її виявлення, розробив методику створення одночасно вистигаючих, а згодом і однодомних конопель [4, 5]. У 1935 р. він опублікував монографію "Генетика і селекція конопель", тобто йому належить пріоритет у вирішенні проблеми статі конопель. "Публикации Н.Н. Гришко 1930-х гг. являются пионерскими исследованиями, позволившими успешно реализовать в селекционной программе как генетическую, так и эпигенетическую изменчивость регуляции пола цветков у

Cannabis sativa L.", — пише сучасний дослідник з Новосибірська С.І. Малецький. На його думку, це були перші в світі експерименти, що дали можливість докорінно перебудувати селекційну технологію та створити однодомні форми коноплі [4].

Виведений Миколою Миколайовичем сорт конопель "ОСО-72" за виходом волокна на 35–40% перевищував культивовані тоді сорти, давав можливість механізувати збирання конопель. За ці роботи у 1936 р. його було нагороджено орденом Леніна і без захисту дисертації присуджено науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук, а у 1937 р. — наукове звання професора.

Під впливом праць Миколи Миколайовича та використовуючи його методику учні М.М. Гришка — А.С. Аренштейн,

Г.І. Сенченко та інші, а також селекціонери інших країн (Німеччина, Франція, Угорщина та Польща) створили цінні сорти однодомних конопель.

У 1939 р. М.М. Гришка обирають дійсним членом Академії наук України та призначають директором Інституту ботаніки АН УРСР. У цей період він продовжує займатися дослідженнями статі конопель, читає курс генетики в Київському університеті. Але плідну працю перервала Велика Вітчизняна війна. У роки війни він очолював Інститут ботаніки АН УРСР в евакуації і одночасно займав посаду заступника директора Чишмінської сільськогосподарської дослідної станції в Башкірії. Тут він, з властивими йому захопленням та енергією, проводив велику роботу з мобілізації продовольчих ресурсів та заготівлі сировини лікарських рослин для фронту, за що був удостоєний медалі "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.". В евакуації, далеко від рідної України, тривала робота української Академії наук. В родині Миколи Миколайовича збереглися документи, які свідчать про напружену роботу Гришка в Президії АН УРСР. Це план роботи Президії АН УРСР на 1942 р., чернетки зроблених ним у 1942–1943 рр. доповідей "Погляди К.А. Тімірязєва на мінливість та спадковість", "К.А. Тімірязєв — великий учений, патріот та громадянин" (до 100-ліття від дня народження), "Біологічні науки на Україні". Крім наукової та адміністративної роботи, Микола Миколайович знаходив час і сили для забезпечення побуту співробітників Академії наук. Завдяки Миколі Миколайовичу академії було виділено кілька гектарів землі, і кожна сім'я забезпечувала себе на зиму картоплею, горохом тощо. Це було великою підтримкою в ті тяжкі та голодні роки. Тоді в Уфі жартували: "Гришко годує всю Академію" [2].

Микола Миколайович перший з академіків АН УРСР прибув до щойно звільненого Києва, щоб створити необхідні умови для повернення Академії наук України з

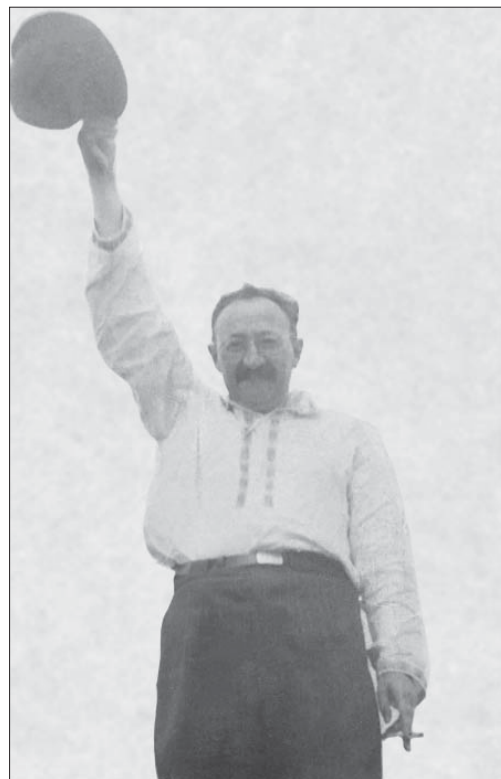

Одночасно вистигаюча конопля.
Ліворуч — матірка, праворуч — плоскінь.
(Фото із архіву М.М. Гришка)

евакуації і розгортання її роботи. В цей час М.М. Гришко особливу увагу звертає на розвиток сільськогосподарської науки в Україні, що пов'язано з прискоренням розвитку народного господарства в сплюндрованої фашистами України. В 1945 р. в складі Академії було створено Відділ сільськогосподарських наук, який очолив М.М. Гришко. Він був одним із небагатьох вчених, які активно боролися з теорією Т.Д. Лисенка і ніколи не відмовлялися від своїх переконань, за що і був покараний сталінським режимом. 1948 р. його звільнили від виконання обов'язків голови Відділу сільськогосподарських наук, і він фактично був позбавлений можливості займатися генетикою.

Ідея створення ботанічного саду Академії наук України обговорювалася вченими задовго до початку його будівництва, ще у 1918 р. Та лише в серпні 1935 р. рішенням Київської міської Ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів було визначено межі ділянки для будівництва Ботанічного саду АН УРСР на Звіринці площею 117 га [8].

У 1938 р. міською Радою був затверджений генеральний проект будівництва саду. До 1941 року на території Ботанічного саду провадилася робота з вирощування посадкового матеріалу, тут також була експериментальна база Інституту ботаніки (45 га). Але 2/3 відведеної території залишалися під приватними садибами. Під час окупації фашисти знищили майже всі посадки та будівлі, що належали садові. Після звільнення Києва, в березні 1944 р. Уряд України прийняв постанову "Про відновлення будівництва і наукової роботи Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР в м. Києві". Ця постанова зобов'язувала Президію АН УРСР скласти генеральний план будівництва ботанічного саду і подати на розгляд Раді народних комісарів. Такий план був складений в Інституті ботаніки АН УРСР за участю М.М. Гришка, і він доповів про нього на вче-

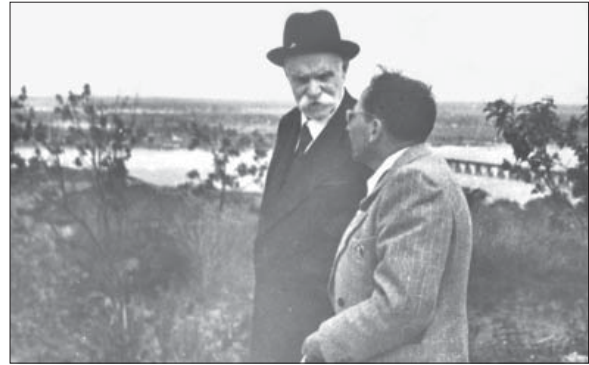
М.М. Гришко

ній раді Інституту. Висновки комісії були подані до Президії АН і з липня 1944 р. ботанічний сад став самостійною науковою установою в системі АН України.

Всі добре розуміли, що створювати таку наукову установу в зруйнованому фашистами місті дуже складно. Для цього була потрібна незвичайна людина — керівник цієї установи. Цією людиною став академік АН УРСР М.М. Гришко. На відведеній під сад території залишалися житлові приватні будинки, установи з частково зруйнованими будівлями. Потрібно було їх відселити. Водночас потрібно було отримати тисячі видів рослин, вирощувати сотні тисяч сіянців і саджанців для майбутніх ботаніко-географічних ділянок. Перед Миколою Миколайовичем постало нелегке завдання — розробити проект будівництва саду, здійснити задум свій і попередників — створити казковий омріяний сад над Дніпром.

Серед колег. Поруч з М.М. Гришком О.Л. Липа, П.С. Чабан, Г.О. Степунін

Є.О. Патон та М.М. Гришко

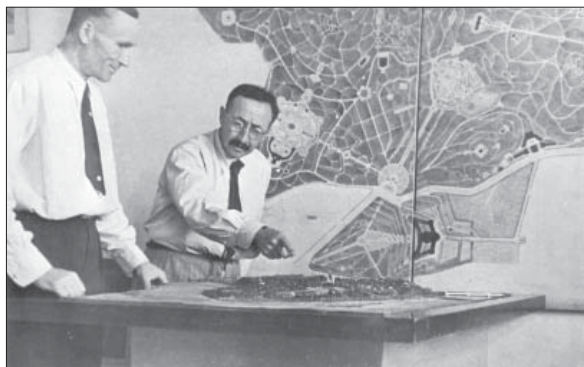
Тут буде розарій

На міській виставці квітів

Микола Миколайович став автором наукової частини генерального плану будівництва Ботанічного саду, а автором архітектурно-планувальної частини — дійсний член Академії архітектури СРСР О.В. Власов.

Микола Миколайович запропонував в основу створення саду покласти ботаніко-географічний принцип, а не систематичний, як пропонували деякі вчені. Він писав, що ботаніко-географічний принцип дасть можливість повніше представити не тільки флору, а й окремі типи рослинності, характерні для різних регіонів Радянського Союзу. На його думку, ботанічний сад АН УРСР повинен бути "Центральним республіканським заповідником видових, а з багатьох видів — і сортових скарбів", шляхом обміну з ботанічними садами та іншими науковими установами світу та в результаті проведених спеціальних експедицій рослинні скарби мають невідмінно зростати. Він наголошував, що систематична репродукція та ретельне вивчення рослинних фондів дадуть можливість успішно розв'язувати теоретичні та прикладні питання інтродукції і селекції нових для України лісових, плодкових, декоративних, технічних, кормових, харчових рослин, впроваджувати нові рослини у різні галузі народного господарства, збагачувати рослинні ресурси республіки. М.М. Гришко писав, що сад має стати зразком садово-паркового мистецтва, в якому повинні розкриватися багатства та різноманітність рослинного світу на декоративній основі [1]. При цьому він згадував ландшафти Тростянця, Олександрії, Софіївки — шедеврів садово-паркового мистецтва Ук-

Обговорення проекту Ботанічного саду. І.О. Дрига та М.М. Гришко

раїни. Адже завдяки його далекоглядності ці шедеври ввійшли до складу АН України, завдяки чому збереглися і стали не просто парками, а й важливими науковими центрами. Микола Миколайович підкреслював, що науковці повинні приділяти особливу увагу розміщенню різних видів рослинпристворенніекспозиційз урахуванням їх походження, широти природного ареалу, біології, онтогенезу та довговічності, адже наукове значення ділянок та їхню декоративність потрібно від самого початку забезпечити не тільки на десятки, а у деяких випадках — на сотні років.

І закипіла робота з нагромадження колекцій рослин з різноманітних куточків колишнього Радянського Союзу та із-за кордону. Лише з Німеччини завдяки зусиллям Миколи Миколайовича було завезено 167 тис. посадкових одиниць рослин та 1372 зразки насіння. Серед них унікальні сорти бузків, троянд, азалій, які і нині прикрашають ділянки саду.

Під впливом наукових праць М.І. Вавілова, І.В. Мічуріна, М.Ф. Кащенко ідея збагачення культурної флори України стає провідною в діяльності М.М. Гришка. Він керувався тим, що головна мета ботанічного саду — збагачення нашої країни новими цінними рослинами з інших регіонів, випробування їх на експериментальних ділянках саду або виведення нових сортів на базі багатих колекцій саду.

Під створенням рослинних колекцій М.М. Гришко розумів не просто перенесення їх з інших країн. "Акліматизація — це вічно триваючий у рослинних організмах процес зміни їх спадкової природи і пристосування до нових умов життя. Акліматизація — це один із ступенів вічного процесу еволюції рослинного світу" [3].

М.М. Гришко приділив велику увагу створенню в ботанічному саду ділянок різних природних зон України ("Крим", "Карпати", "Степи", "Ліси"). Флористичні багатства та своєрідність рослинного світу відтворені на експозиційних ділянках "Кавказ", "Середня Азія", "Алтай", "Далекий Схід". І все це зроблено невеликою групою ентузіастів на чолі з фанатично відданою справою людиною. Без тракторів і машин, без добрив і водогону — з грабарками, лопатами, відрами на глинищах, урвищах і руїнах вони саджали і будували один з найкращих ботанічних садів світу. І робилося це з великим натхненням, вірою в майбутнє, вірою, що ці невеличкі саджанці, сіянці, добути нелегкою працею, зашумлять дібровою для прийдешніх поколінь. Те, що зробив М.М. Гришко в неймовірно складний для країни час (високий науковий рівень усіх робіт, організація експедицій, вирішення питань з переселення великої кількості власників будинків, земляні роботи, розподіл ділянок, створення водогону, підготовка кадрів, навіть організація самодіяльного колективу), — це подвиг: науковий, будівничий, подвиг самопожертви. Він взяв на плечі тягар і ніс його з честю, доки вистачало сил, до останку віддав своє життя цій справі. Сад був найулюбленишим "дітищем" Миколи Миколайовича, хоча будь-який справі він віддавав себе до кінця. Так, він підготував 40 докторів і кандидатів наук.

Багато сил він віддав написанню наукових праць, більшість з яких стали класичними. За даними біобібліографічного довідника, складеного Л.Л. Кохановою, протягом 1927–1960 рр. з-під пера М.М. Гришка

вийшло 146 наукових праць (113 — оригінальних і 33 — за його редакцією) [5]. Ось найважливіші з них:

Курс загальної генетики. — Харків-Київ: Держ. с.-г. вид-во, 1933. — 272 с.

Одновременно созревающая конопля. — М.: Сельхозгиз, 1937. — 51 с.

Курс генетики. — М.: Сельхозгиз, 1938. — 375 с. (Соавтор Л.Н. Делоне).

Конопля / Под ред. Н.Н. Гришко, П.Ф. Панченко, А.С. Хренникова. — М.: Сельхозгиз, 1938. — 492 с.

Ботанічний сад АН УРСР та його завдання // Вісті АН УРСР. — 1946. — № 2. — С. 62–71.

Завдання і напрями роботи Ботанічного саду АН УРСР // Тр. Ботанічного саду. — К., 1949. — Т. 1. — С. 3–21.

Академік М.Ф. Кащенко — видатний біолог-мічурінець. — К.: Вид-во АН УРСР, 1951. — 19 с.

Ботанічний сад і його колекції. — К.: Вид-во АН УРСР, 1951. — 116 с. (Співавтор О.І. Соколовський).

Первые итоги работы Ботанического сада АН УССР // Акклиматизация растений // Тр. Ботан. сада АН УССР. — К., 1955. — Т. 3. — С. 3–13.

Теоретические основы акклиматизации растений // Тр. Ботан. ин-та им. В.Л. Комарова АН СССР. Сер. Биол. — Л., 1957. — Т. 5. — С. 33–36.

Минули роки. Зазеленів сад, дерева розкинули свої віти, дали квіти і плоди, розрослися ліси, забували квіти, інтродуковані та власної селекції. Разом із садом збільшувався і колектив. І ось у травні 1964 р. сад гостинно відкрив свої багатства для широкого кола відвідувачів. Лише кілька місяців не дожив до цієї знаменної події Микола Миколайович Гришко — головний фундатор саду. На жаль, ті, хто створює такі сади та парки, дуже рідко бачать плоди своєї праці, вони працюють на майбутнє.

Посіяні М.М. Гришком зерна дали рясні сходи — у 1967 р. ботанічний сад набув

статусу науково-дослідного інституту, було створено нові наукові відділи, підрозділи, які вирішують різноманітні проблеми ботаніки, фізіології та екології рослин, дендрології, квітникарства, алелопатії тощо. Але мета як у засновника, так і у його послідовників, була одна — зберегти і примножити багатства рослинного світу на благо людині.

У 1992 р. Ботанічний сад згідно з постановою Кабінету Міністрів України затверджено як об'єкт природно-заповідного фонду, що охороняється як державне надбаня. У 1991 р. йому присвоєно ім'я М.М. Гришка, а у 1999 р. він набув статусу національного і відтоді носить назву "Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України" [8].

Ми справедливо пишаємося тепер нашими окремими ландшафтами. Особливої уваги потребують ботаніко-географічні ділянки. Адже це був надзвичайно цікавий задум і його вдалося реалізувати Миколі Миколайовичу з колегами. З цього приводу друг М.М. Гришка Максим Рильський писав:

"Як у краплі води відбиваються всесвіту тони
Так збираються тут краєвиди всієї землі
І від дива застиг монастир пресвятого Іони
І спинилися з подиву в льоті дзвінкім журавлі" [6].

А у відповідь Микола Миколайович написав:

"Спасибі, друже мій Максиме,
До тебе серце моє лине
За слово щире, негасиме,
За слово добре і правдиве,
Бо працю творчу, наче диво,
В своїх ти віршах описав!" [2].

Великими зусиллями на ділянках ботанічного саду були зібрані рослини — доміанти та едифікатори — з різних куточків колишнього Радянського Союзу. За багато років на них сформувалися своєрідні штучні фітоценози. Нинішнє покоління вчених працює з ними, аналізує процеси їхнього становлення.

Сьогодні перед працівниками саду постає завдання втілити в життя ідеї засно-

вника, оскільки багато задумів Миколи Миколайовича та його соратників ще не здійснено.

Відрадно, що започаткований М.М. Гришком селекційний напрям у науково-дослідній роботі нині набув особливого розмаху. На базі зібраних багатих колекцій природних видів з усіх куточків землі та добору сортів народної селекції створено сорти азалій, гладіолусів, жоржин, півоній, хризантем, флоксів, персиків, абрикосів, айви, кизилу, актинїдії та низки кормових, пряно-смакових та овочевих культур. За час існування ботанічного саду виведено 275 сортів.

Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України очолює Рада ботанічних садів і дендропарків України, до якої входять 29 ботанічних садів та 17 дендропарків України. Ця рада була започаткована в Україні Миколою Миколайовичем.

Сьогодні з'явилися нові напрями у науковій діяльності саду. Рослини, вирощені в ботсаду, побували в космосі. Нині разом з космічним агентством України тривають дослідження у цьому напрямі. Ботанічний сад має міжнародний сертифікат на право здійснення космічної діяльності, його співробітники працюють над створенням технології вирощування рослин у космосі.

Незмінним залишається девіз засновника саду — "служити науці, людям, народному господарству, охороні природи". Сад залишається вірним йому. Проблема збереження і збагачення біорізноманіття вимагає постійного поповнення колекцій [7].

Ми пишаємося тим, що з листопада 1991 року сад носить ім'я його засновника, тонкого художника і лірика, поета рослинного світу. Сад — це живий пам'ятник Миколі Миколайовичу. Він вічно житиме в своєму дітищі — Національному саду ім. М.М. Гришка. Це його заслуга, що уряд України високо оцінив роботу саду і у 1999 р. надав йому статус національного.

Його онук, Микола Юрійович Гришко, очолює велику фірму, на честь дідуся заснував премію для працівників ботанічних садів та дендропарків України. Премія ім. М.М. Гришка присуджується Радою ботанічних садів України за досягнення в галузі інтродукції та селекції рослин, що мають важливе значення для розвитку науки і збагачення рослинних ресурсів України. У 2004 р. її отримали соратники Миколи Миколайовича, які мали щастя працювати під його керівництвом, — І.М. Шайтан, Л.М. Чуприна та Р.Ф. Клеєва. Таким чином Микола Миколайович Гришко і далі продовжує розвивати наукові основи інтродукції та селекції у Національному ботанічному саду. Це не просто символічно, а й дещо містично. Але це так.

1. Гришко М.М., Соколовський О.І. Ботанічний сад і його колекції. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — 116 с.

2. Гришко-Богменко Б.К., Пилипчук О.Я. Микола Миколайович Гришко. — К.: Наук. думка, 1995. — 120 с.

3. Гришко Н.Н. Теоретические основы акклиматизации растений // Тр. ботан. ин-та им. В.Л. Комарова АН СССР. Сер. 6. — 1957. — Вып. 5. — С. 33—36.

4. Малецький С.И. Эпигенетическая изменчивость пола цветков и создание на ее основе однодомных форм конопли (к исследованиям Н.Н. Гришко 1930-х гг.) // Интродукция растений. — 2008. — № 1. — С. 100—113.

5. Микола Миколайович Гришко. Біобібліографія вчених Української РСР. — К.: Наук. думка, 1977. — 54 с.

6. Рильський М. Зібрання творів: У 12 т. — К.: Наук. думка, 1988. — Т. 3. — С. 264—266.

7. Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В. До 100-річчя з дня народження Миколи Миколайовича Гришка // Интродукция растений. — 2000. — № 3-4. — С. 224—229.

8. Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В. Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України 70 років // Интродукция растений. — 2005. — № 3. — С. 5—10.

Рекомендував до друку
П.А. Мороз

Т.М. Черевченко, Н.В. Чувікіна

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

АКАДЕМИК НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ
ГРИШКО — ЖИЗНЕННЫЙ И ТВОРЧЕСКИЙ
ПУТЬ

Освещен жизненный и творческий путь академика
Николая Николаевича Гришко. Показана его роль в
создании Национального ботанического сада НАН
Украины, который ныне носит его имя.

T.M. Cherevchenko, N.V. Chuvikina

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

VITAL AND CREATIVE WAY
OF THE ACADEMICIAN MYKOLA
MYKOLAYOVYCH GRYSHKO

The vital and creative way of the academician Mykola
Mykolayovych Gryshko is lighted up. His role in building
of the National Botanical Gardens of National Academy
of Sciences of Ukraine, which bear his name, is shown.